

Bevezetés

PLINIUS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Gaius Plinius Secundus, akit megkülönböztetésül hasonló nevű unoka-öccsétől és fogadott fiától az idősebb Plinius (*Plinius Maior*) néven szoktunk emlegetni, a császárkor első századának egyik kiemelkedő írója, az ókorból egyetlen ránk maradt enciklopédikus műnek, a *Naturalis Historiának* a szerzője.¹ Életéről és tevékenységéről sokat megtudhatunk az ifj. Plinius levelezéséből.² A kor jeles íróihoz (Catullus, Vergilius, Livius) hasonlóan *Transpadanus* (*Praef.* 1), az észak-itáliai Comumban született Kr. u. 23/24-ben gazdag lovagrendi családba. Ifjúkori tanulmányait Rómában végezte, itt csatlakozott a hadvezér és tragédiáiró L. Pomponius Secundushoz, akinek életéről később írni fog.³ Háborús szolgálatát Germániában töltötte, ahol lovassági parancsnok volt. A lovas harcmorról, a hajtógépek használatáról szerzett tapasztalatait, valamint a germán háborúk részvevőjeként azok történetét is összefoglalja egy-egy műben.⁴ Kr. u. 52-ben visszatért Rómába, és jogi tanulmányokat folytatott, egy ideig ügyvédként működött.⁵ Nero uralkodása alatt szándékosan visszavonult a közélettől, életének ebben a szakaszában csak tudományos kutatásainak, valamint grammatikai és retorikai tanulmányoknak szentelte az idejét. Ekkor születtek a szónokká válásról és a kétértelmű beszédéről írt művei.⁶ Kr. u. 68 körül folytatta katonai pályáját, részt vett a judeai hadjáratban. Itt ismerkedett meg Vespasianusszal és fiával, Titusszal, a későbbi császárokkal, és kö-

---

¹ Sallmann, K.: Plinius der Ältere 1938–1970. Forschungsbericht. In: *Lustrum* 18. 1975. 5–299, 345–352. Továbbá: Serbat, G.: Pline l’Ancien. Etat présent des études sur sa vie, son oeuvre et son influence. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II. 32. 4.: Berlin–New York 1986. 2069–2200.

² ifj. Plinius: *Epistulae* 3, 5; 6, 16.

³ *De vita Pomponii Secundi libri duo* (Pomponius Secundus életéről két könyvben).

⁴ *De iaculatione equestri unus* (A lovassági harcmorról egy könyvben); *Bellorum Germaniae libri XX* (A germán háborúkról húsz könyvben) – ezt Tacitus is felhasználta: *Tac. Ann.* I, 69 és a Germániában.

⁵ ifj. Plinius: *Epist.* 3, 5, 7.

⁶ *Studiosus libri III* (A tudós; retorika három könyvben) – ezt Quintilianus pedánsnak nevezi *Inst.* 11, 3, 143; *Dubii sermonis libri VIII* (Kétértelmű szavak nyolc könyvben).

tött velük baráti kapcsolatot.⁷ A 70-es évek elején Hispániában volt procurator,⁸ majd Galliát és Afrikát is megismerte.⁹ Kr. u. 76-ban tért vissza Rómába, ahol Vespasianus udvarában dolgozott. A császár bizalmas híveként naponta bevonták a hivatali ügyintézésbe.¹⁰

Tudományos tevékenységét hivatali ügyei mellett is folytatta. Ezekben az években írta meg két legnagyobb terjedelmű művét. Az *A fine Aufidi Bassi* az unokaöccse által posztumusz kiadott, gazdag tematikájú történeti mű, amely Caligula császártól Titusig tárgyalta az eseményeket (Neróval szemben ellenséges, a Flaviusokkal szemben barátságos irányultsággal).¹¹ A mű sajnálatos módon elveszett, de Suetonius, Plutarchos és Tacitus gyakran felhasználták.

A másik, valójában a legjelentősebb műve a *Naturalis Historia* 37 könyvben, amelyet Kr. u. 77–78-ban adott ki, s az akkori császárnak, Titusnak ajánlott. Mindkét könyv terjedelme alapján megállapíthatjuk, hogy megírásukhoz hatalmas gyűjtőmunkára volt szükség. Fantasztikus munkabírását és munkamódszerét unokaöccse levelezéséből részletesen ismerjük. Csak néhány órát fordított alváásra, ezentúl minden szabad percét kihasználta, hogy tudományos kutatásait bővítse: „... az ő szemében időfecsérlés volt minden perc, amit nem tanulmányainak szentelt az ember.”¹² Így amikor evett, fürdött vagy utazott, akkor is jegyzeteket készített, felolvastatott magának. „Minden olvasmányát ki-vonatolta: az volt a szavajárása, hogy nincs az a csapnivaló könyv, aminek ne volna néhány tanulságos részlete.”¹³

Ugyancsak unokaöccse tudósít bennünket 56 éves korában bekövetkezett haláláról.¹⁴ Kr. u. 79-ben a Misenumnál állomásozó flotta parancsnokaként a Vezúv kitérésének helyszínére sietett, hogy segítsen a bajba jutottakon, illetőleg, hogy szemtanúja legyen a rendkívüli természeti eseménynek, de a kitörő mérges gázok következtében életét veszítette. Magatartása a katasztrófa idején is kutatói szenvedélyéről, bátorságáról és segítőkészségéről tanúskodott.¹⁵

---

⁷ Id. Plinius: Természettarj (XXXIII–XXXVII). Az ásványokról és a művészetekről. Ford.: Gesztelyi Tamás–Darab Ágnes. Bp., Enciklopédia Kiadó 2001. 369–381.

⁸ ifj. Plinius: *Epist.* 3, 5, 17.

⁹ Plin. *Nat. Hist.* II, 150; VII, 36.

¹⁰ ifj. Plinius: *Epist.* 3, 5, 9.

¹¹ *A fine Aufidii Bassi libri XXXI* vagy másképp *Historia temporum meorum* (*Nat. Hist. Praef.* 20 és II, 85, 106); *Tac. Ann.* XV, 53; *Hist.* 3, 28.

¹² ifj. Plinius: *Levelek* 3. könyv, 5. Az idősebb Plinius írói munkássága. Ford.: Szepessy Tibor. Bp., Európa 1981.

¹³ ifj. Plin. *Epist.* 3, 5.

¹⁴ ifj. Plin. *Epist.* 6, 16.

¹⁵ Michael von Albrecht: *A római irodalom története* II. Bp. 2004. 1011–1020.

A NATURALIS HISTORIA

A *Naturalis Historia* Plinius legnagyobb és teljes terjedelmében fennmaradt műve. Magyar fordításban a Természetrájl¹⁶ monumentális terjedelmű és hatalmas információtömeget tartalmazó, 37 könyvből álló enciklopédikus mű, amely a kor összes tudományos ismeretét igyekszik összefoglalni. Az enciklopédia, mint műfaj rendkívül újszerű volt már akkoriban is (*Praef.* 1. 14), ehhez hasonló csak M. T. Varro *Antiquitates rerum divinarum et humanarum* című munkája lehetett, amiből viszont csupán töredékek maradtak fenn. Plinius a mű bevezetőjében büszkén hangoztatja, hogy sem a latinok, sem a görögök közül nem mert senki sem efféle munkára vállalkozni: hogy tudniillik feldolgozzon mindent, ami a természettel kapcsolatos. Ezáltal igyekezett művébe mindent belezsúfolni, amit addig összegyűjtött (XVII, 137). Művét egyfajta *thesaurus*nak (=kincsestár), példa- és adattárnak szánta, melyben minden, a természettel kapcsolatos kérdésnek utána lehet nézni (*Praef.* 17). A természettudományos vonatkozások mellett a szerző munkáját gazdagon illusztrálja történeti események, különleges epizódok közbeiktatásával. Az antik szerzőktől eltérően, akik elhallgatják forrásaikat, Plinius az I. könyvben felsorolja mindazon szerzők neveit, akiknek a műveiből merítette anyagát, valamint az egyes könyvek tárgymutatóját (tartalomjegyzékét). Saját számításai szerint 20 ezer dologra tér ki a könyvekben, és adatait 100 szerző mintegy 2000 kötetéből gyűjtötte össze. Művét könnyen kezelhető lexikonnak szánta, amelyben könnyen utána lehet nézni a kívánt kérdésnek.

Plinius a sztoikus filozófia hatására a világot élő, organikus egésznek tartotta, amelyet áthat az isteni erő. Úgy gondolta, hogy ez a lélekkel felruházott természet önzetlenül táplálja az embert, ezért a természetet csodálni kell, és meg kell ismerni nagyszerűségét. A megismerése azért is fontos az ember számára, mivel csak ilyen módon lehetséges harmóniában élni a természettel, mindez szükséges ahhoz is, hogy az ember megtalálja helyét az univerzumban. Ez a természetértelmezés indokolja a környezet fokozott kíméletét és védelmét. A műben számos helyen esik szó a természetrombolásról, letarolt erdőkről, elterelt folyókról, kipusztult növény- és állatfajokról, amiért a természettudós az emberi mohóságot és kapzsiságot teszi felelőssé. Plinius célja műve megírásakor elsősorban az volt, hogy a természetről megismert adatokat, ismere-

---

¹⁶ Id. Plinius: Természetrájl (XXXIII–XXXVII).). Az ásványokról és a művészetekről. Ford.: Gesztelyi Tamás-Darab Ágnes. Bp., Enciklopédia Kiadó 2001. 371.

teket egyetlen nagy munkába gyűjtse össze, és ilyen módon praktikus, a mindennapi életben használható ismeretekkel gyarapítsa az emberiséget. A *Naturalis Historia* az adatok és tények sokaságára, nem pedig stílusára összpontosított. Pliniust az a vágy vezérelte, hogy minél több munkából készítsen kivonatot, s arra már nem futotta idejéből, hogy azokat egységes stílusban öntse formába. A mű stílusát ezért sok kritika érte, hiszen a sok különböző forrásból vett anyagot gyakran csak egymás mellé rakta.¹⁷

A gyakorlati szempont mellett fontos volt számára a hagyományos római vallás elvárásainak és az ősök erkölcsének (*mores maiorum*) való megfelelés is. Enciklopédiáját a művelt olvasóknak szánta, és a tényanyagot igyekezett anekdotákkal, paradoxonokkal, mindenekelőtt azonban morális fejtegetésekkel éleníteni, melyek lehetővé teszik az olvasó számára, hogy a tárgyalat témákat ne csak racionálisan ragadja meg, hanem belsőleg is kapcsolatot teremtsen velük.¹⁸

A *Naturalis Historia* felépítése röviden a következő: Az 1. könyv az előszót (*Praefatio*) tartalmazza, amelyben megtalálható az egész mű tartalomjegyzéke és a felhasznált szerzők listája. A 2. könyv a kozmológiával foglalkozik, amely a világmindenség leírását adja, a 3–6. az akkor ismert világ földrajzát összegzi, a 7. könyvben kapott helyet az antropológia, a 8–11. könyv az állatvilág leírását (zoológia) foglalja magában, a 12–19. könyvben a növényvilágot (botanika) ismerteti. A 20–32. könyv a gyógyászatot és az orvostudományt tárgyalja, végül a 33–37. könyv a metallurgia és a mineralógia, valamint a művészetek kérdéskörét vizsgálja.

Plinius művének sikerét mi sem bizonyítja világosabban, mint az a tény, hogy teljes egészében ránk maradt. Ehhez az is hozzájárult, hogy a maga a műfaj is divatossá vált. A Kr. u. 3. századtól elkezdődött kivonatolása is (Gargilius Martialis, Iulius Solinus). Leginkább gyógyászati tanácsai, receptjei iránt mutatkozott érdeklődés, ezért a 4. század elején a XX–XXXII. könyvekből összeállítottak egy 3 könyvre terjedő gyűjteményt *Medicina Plinii* címmel. Középkori hírnevét Hieronymus mellett Augustinus és a sevillai Isidorus alapozták meg.¹⁹ Bár a humanizmus korában és később, amikor egyre több tévedésére derült fény, Plinius tudományos tekintélye kezdett megínogni, de forrás-

---

¹⁷ Adamik Tamás: Római irodalom az ezüstkorban. Bp., Magyar Könyvklub 2002. 89–93.

¹⁸ Michael von Albrecht: A római irodalom története II. Bp. 2004. 1011–1020.

¹⁹ Id. Plinius: Természetrajz (XXXII–XXXVII). Az ásványokról és a művészetekről. Ford.: Gesztelyi Tamás–Darab Ágnes. Bp., Enciklopédia Kiadó 2001. 379.

értéke – az antik tudomány- és művészettörténet, vallástörténet és néprajz szempontjából – ma is pótolhatatlan, különös tekintettel az általa megőrzött olyan antik auktorok műveinek részleteire, akikről csak az ő enciklopédiája alapján van tudomásunk.

MÁGIATÖRTÉNETI ADATOK PLINIUS *NATURALIS HISTORIÁJÁBAN*

XXVIII. könyv

A *Naturalis Historia* könyveinek az egyharmada (XX–XXXII.) a gyógyászat kérdéseivel foglalkozik, pontosabban a növényekből és állatokból nyerhető, illetve a belőlük előállítható gyógyszerekkel. Az orvostudomány témakörében a **XXVIII. könyvet** az emberből vett orvosságok ismertetésével kezdi, ebben első alkalommal olvashatunk a mágusokról, és azok különböző praktikáiról. Plinius már az elején leszögezi, hogy ő orvosságokról, és nem olyan gaztettekről akar írni, amelyeket a mágusok folytatnak (XXVIII, 8).

A mágusok által gyakorolt gyógy módokat helyteleníti, azokat ártalmasnak és bűnösnek tartja. Úgy gondolja, hogy a mágusok csalárdságaikkal félrevezetik az embereket, undorító, szentségtörő módszereket és kellekeket alkalmaznak a gyógyítás során [pl. halott ember testrészeit] (XXVIII, 5). Plinius ugyanis mint a természet tökéletességének híve és csodálója, a gyógyuláshoz a gyógyszerek azon csoportját tartotta a legjobbnak, amikor a természetes alapanyagokat minden változtatás nélkül felhasználták. Az emberi beavatkozásra, mint kockázatos praktikára tekintett. Plinius azon is felháborodik, hogy az orvosok az egyedüliek, akik büntetlenül halálba küldhetik az embert (XXIX, 8). Úgy gondolta, hogy nem kívánhatjuk annyira az életet, hogy azt bármi áron, bármilyen módszerrel meghosszabbítsuk (XXVIII, 9). Mai értelmezés szerint Plinius szemlélete a homeopátiával rokonítható.

A mágikus gyógy módok terjesztőjeként a perzsa Osztanészt nevezi meg (XXVIII, 6), aki Xerxész, perzsa király kísérelője volt hadjáratai során. A görögök közül Démokritoszt (XXVIII, 7) emeli ki, aki a mágikus gyógy módok legodaadóbb követője lett. A görög orvosokról tudjuk, hogy később eljutottak Rómába is, ahol addig csak a népi gyógyászat létezett. Az újfajta módszerekkel gyógyító idegeneket eleinte nem övezte nagy bizalom, később azonban annál népszerűbbek lettek. Plinius munkájában (28. könyv) az orvoslás történetéről is ad egy rövid összefoglalást.

A szerző ezt követően azt a kérdéskört vizsgálja, hogy az imádságokban a mágikus szavaknak és a varázskéneknek ténylegesen van-e valamilyen hatásuk az emberek életére nézve. Bár ő maga nem teljesen hisz benne, azt azért leszögezi, hogy az áldozásnál, vagy az istenek akaratának kifürkészésekor (jóslás), mindenképpen hatásos és kívánatos a rituális előírások pontos követése (XXVIII, 10).

Az imádságok, varázskének három fajtáját különbözteti meg: a jót kérő, a rosszat elhárító és az ajánló imádságokat (XXVIII, 11). Példaként említi a Deciusok híres, önfeláldozó imádságát, Tuccia, Vesta-szűz könyörgését, valamint a Tizenötös férfiak testületének (*Quindecimviri*) szent fohászokodását, az ilyen könyörgő imáknak a hatását a korábbi évszázadok is bizonyítják (XXVIII, 12). Kiemeli továbbá, hogy mennyire fontos a rituális szövegek a legcsekélyebb hiba, minden tévesztés és nyelvbotlás nélküli felolvasása. Tullus Hostilius királyt például villámcsapás sújtotta, mert az áldozásnál bizonyos előírásokat nem vett figyelembe (XXVIII, 14).

Ezen példák és előírások után Plinius rátér a XII táblás törvények rendelkezéseire, amelyek a mágikus módszerek meglétét bizonyítják.²⁰ Eszerint: „*Qui fruges excantassit*” [Az, aki varázslással akar termést] vagy „*Qui malum carmen incantassit*” [Az, aki átkot mond] (XXVIII, 18). A rómaiak ugyanis hittek abban, hogy bizonyos vokális rítusok – *carmina* – sajátos természetfeletti hatást idéznek elő. Ebben az esetben arról van szó, hogy törvényileg tiltották be azon praktikákat, amelyek mágikus ráénekléssel, varázslással akarták mások természetét tönkretenni (*carmina mala*). A *carmenek*nek ez a csoportja kifejezetten ártó szándékú volt. Elterjedtségüket mutatja az a velük szemben érzett általános félelem, amiről Plinius így ír: „*Defigi quidem diris praecationibus nemo non metuit*” [Bizony mindenki fél attól, hogy rontó imákkal megátkozzák] (XXVIII, 19).

A rómaiak rettegetek a *dirae*-től, a *defixio*-tól, mivel erejüket elháríthatatlannak tartották, amelyek ellen nem véd semmiféle könyörgés, sem áldozat.²¹ Ennek ellenére teljesen szokványos volt a hétköznapi életben az átkok, megrontások és gonosz varázslatok alkalmazása. A fennmaradt feliratokból és varázspapiruszokból is az derül ki, hogy Rómában a mágia két fő funkciója: a gyó-

---

²⁰ Dickie, Matthew W.: Magic and magicians in the greco-roman world. Routledge, London–New York 2001. 137–146.

²¹ Hoffmann Zsuzsanna: A Dirae mint carmen magicum. In: Acta Antiqua et Archaeologica Suppl. II. Szeged 1979.

gyászat és a jóslás közül egyik sem terjedt el oly mértékben, mint a rontó vagy a szerelmi mágia.

A köztársaságkori törvények közül a mágiához kapcsolódik még a *veneficium*. A Kr. e. 81. évben a diktátor Sulla hozta a *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*, vagyis az „orgyilkosok és méregkeverők” elleni törvényt. A *veneficium* minden olyan cselekvést jelentett, amely valakinek a hirtelen halálához vezetett, mérég vagy valamely tiltott eszköz segítségével. Évszázadokon keresztül ez volt minden mágia elleni eljárásnak az alapja Rómában.²²

A kutatók számára a mágikus praktikák és a népi vallásosság jellegzetes bizonyítékai, az átoktáblák (*tabulae defixionum*), ugyanezek egyben kitűnő források is az adott kérdéskör tanulmányozásához. Ezek főleg ólomtáblácskákra írt átokszövegek, melyek az ókori világ egész területéről nagyon nagy számban kerültek elő. Ma az ilyen típusú feliratok vizsgálatával az epigráfia foglalkozik. A *defixio* elnevezés a *defigo*, leszögez, megköt jelentésű latin igéből származik, az eljárások célja az volt, hogy alkalmazójuk egy másik embert alá vessen a saját akaratainak, esetleg valamire kényszerítse, és képtelenné tegye az önálló cselekvésre. A *defixiók* gyakorlati céljuk szerint öt nagy csoportra különíthetők el: 1. A perátkok (*defixiones iudiciariae*): ezek segítségével az alkalmazó peres ellenfelét átkozta meg úgy, hogy megbénította a vádló vagy a tanúk nyelvét. 2. A szerelmi varázslatok (*defixiones amatoriae*): céljuk az volt, hogy a szerett személyből kiváltsák az érzelmek viszonját. 3. A versenyvarázslatok (*defixiones agonisticae*): kocsiversenyeken vagy egyéb versenyek előtt alkalmazták, a konkurencia hátráltatására, esetleg megbuktatására. 4. *Defixiók* léteztek a tolvajok és rágalmozók ellen. 5. *Defixiók* üzleti vetélytársak ellen, riválisok gáncsolására, hitelük rontására.²³

A mágikus praktikák további felsorolása közben ír Plinius az *evocatio deorum* (az istenek kihívása) szertartásáról. A kihívás azt jelentette, hogy egy ostromlott város védőistenét átcsábították a saját oldalukra azáltal, hogy az isteneknek gazdagabb kultuszt, templomokat, oltárokat, áldozatokat helyeztek

---

²² Graf, Fritz: A mágia a görög-római világban. Gondolat Kiadó, Budapest 2009. 35–47.

²³ Gager, John G.: Curse tablets and binding spells from the ancient world. Oxford University Press 1999; továbbá: Karl Preisendanz: Fluchtafeln (Defixion). In: Reallexikon für Antike und Christentum 8, 1972, 1–29; Christopher A. Faraone: The Agonistic Context of Early Greek Binding Spells. In: Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion. Ed. by Christopher A. Faraone/Dirk Obbink. Oxford University Press 1991: 3–32; Graf, Fritz: A mágia a görög-római világban. Gondolat Kiadó, Budapest 2009. 88–97.

kilátásba saját városukban, mint amilyenben az isten az ellenség városában részesült. Ezt az ígéretüket a rómaiak mindig be is tartották, s ilyen módon az *evocatio* az idegen istenek Rómába való behozatalának fontos eszközévé vált. A ritusra vonatkozóan pontos előírásaik voltak. *Evocatio*hoz csak akkor volt szabad folyamodni, ha egy várossal háború folyt. A szertartásban papoknak kellett közreműködniük, és azt még a város megrohamozása előtt kellett lefolytatni, hogy az istenek a döntő harc időpontjában már a rómaiak oldalán álljanak. Az *evocatio* mellett ugyanakkor gyakori volt a *devotio* alkalmazása is. A *devotio* egyrészt azt jelentette, hogy a hadvezér ünnepélyesen felajánlotta magát az isteneknek a győzelem érdekében,²⁴ ugyanakkor jelenthette egy város elátkozását is, amely abból állt, hogy varázsszavak segítségével a Föld alatti hatalmaknak adták át az ellenséges várost, ily módon azt a veszébe döntve. A *devotiónak* alapvetően mágikus, az *evocatió*nak inkább a vallási jellege volt fontos. A gyakorlatban általában egymással szoros összefüggésben funkcionáltak. A két eljárás ugyanis meghatározott sorrendben került alkalmazásra. A városok elátkozása az istenségek *evocatiója* után következett. A *devotio* és az *evocatio* jó példát szolgáltatnak arra, hogyan keveredtek mágia és vallás egymással a római kultuszban és hitben.²⁵

A *carmina mala*, „ártó dalok” mellett meg kell említenünk, hogy léteztek hasznos és segítő *carmenek* is, amelyeket Plinius *carmina auxiliaria* (segítő célzatú ráénekklések) névvel illet. A pozitív jellegű mágikus ráhatásokat általában a bőséges és gazdag termés érdekében végezték. Plinius több esetet is megemlít a segítő varázssénekekkel kapcsolatban. Homéroszt idézi, miszerint Odüsszeusz is varázssénekekkel állította el a vérzést a combján, Cato szerint ugyancsak varázssének segít a kificamított tagokon, M. Varro szerint a köszvényen (XXVIII, 21).

Plinius ezt követően összegyűjti mindazokat a babonás szokásokat, amelyeket a mindennapi életben alkalmazva pozitív hatást érhetünk el. Saját számításai szerint 226 megfigyelést ír le. Így e hosszú felsorolásban szó esik az újévi jókívánságokról, az ókorban divatos számmisztika témaköréhez kapcsolódóan a páratlan számok erejéről, különböző asztali szokásokról, a körmök levágásáról (XXVIII, 22–29).

---

²⁴ Livius, VIII, 9, 6.

²⁵ Köves-Zulau, Thomas: Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Budapest 1995, Telosz Kiadó, 98–150. Továbbá: Hahn István: Róma istenei. Bp., Gondolat Kiadó 1975. 163; Gesztelyi Tamás: A római vallás története. Tankönyvkiadó, Bp. 1991. 16, 22.

XXX. könyv

Plinius a mágia kialakulását, történetét a XXX. könyv elején (1–20. fejezet) ismerteti.²⁶ Itt már az elején hevesen kikel a mágusok illetve azok hazudozásai ellen. Egyértelműen leszögezi, hogy a mágiát a legcsalárdabbnak tartja valamennyi mesterség között. Ugyanakkor beismeri, hogy beszélni kell erről a tárgyról, mert a mágia évszázadok óta virágzik, és mindig is nagy tekintélye volt (XXX, 1).

Először a mágia keletkezéséről olvashatunk. Eszerint a mágia a gyógyászat, a vallás és az asztrológia kombinációjából jött létre. A kiindulás a gyógyászat volt, amelynél kétféle gyógyító gyakorlatot különít el: egy jó és hatásos módszert, amit *medicinának* nevez, valamint egy rosszat és csalárdat, amit mágiának hív. Ilyen módon a mágia, bár magát felsőbbrendűnek tartja, a gyógyászat azon része, amely csak színleli a valódi gyógyítást. A gyógyászat mellett azonban a mágia elválaszthatatlan a vallástól. A *religio* ez esetben a hiedelmekhez és főleg a rítusokhoz való feltétlen ragaszkodást jelenti, amely az ókori emberekre különösen jellemző volt.²⁷ Harmadik komponensként az asztrológiát említi, amely a mágia jósló funkciójára utal (XXX, 2).

A mágia Plinius szerint Zoroaster által Perzsiából indult el, ott még a szerző korában is virágzott (XXX, 3). Elterjedése már 6000 évvel Platon halála előtt megkezdődött. Éppen ezért nagy benyomást tesz rá, hogy a mágia és praktikai ennyi időn át fennmaradtak, holott semmiféle írásos feljegyzés vagy irat nem maradt fenn róluk (XXX, 4). Az antik mágia tudománya ugyanis néhány beavatott kezében volt, ennek megfelelően zárt körben terjedt, mesterről tanítványra, apáról fiúra, esetleg lányra szállt.²⁸

Összefoglaló írásos munka valóban nem maradt fenn az antikvitásból. Az ismert munkák, mint például Cicero teológiai írásai, a *De natura deorum* és a *De divinatione* csak részletkérdéseket tárgyalnak. A kutatók számára azonban vannak kifejezetten az antik mágiára vonatkozó dokumentumtípusok: ilyenek

---

²⁶ Lowe, J. E.: *Magic in Greek and Latin literature*. Basil Blackwell, Oxford 1929. 1–14. Továbbá: André Ernout: *La magie chez Plin l'Ancien*. In: *Hommages à Jean Bayet*. Paris 1964. 190–195.

²⁷ *Arcana mundi: magic and the occult in the Greek and Roman worlds: a collection of ancient texts/translated, annotated and introduced by Georg Luck*. The John Hopkins University Press 2006. 33–92.

²⁸ Mózes VIII. könyvét lányának ajánlotta, lásd: PGM XIII 341–343:

a varázspapiruszok és a *defixiök*,²⁹ illetve a császárkori Egyiptomból származó papiruszkönyvek, amelyek időnként teljes részletességgel írják le a rituálékat, így a legizgalmasabb források közé tartoznak. Másrészt meg kell említeni azokat a teljes terjedelmükben fennmaradt papiruszkönyveket is, amelyek mágikus recepteket és a varázslónak szánt, a szertartásokra vonatkozó utasításokat tartalmaznak. Ezeknek a vallástörténeti szerepe óriási, a szövegek ugyanis az antik vallási gyakorlat olyan hozzáférhetetlen aspektusairól adnak részletes leírást, amelyeket csak kevesen ismertek, de ettől még nagy jelentőséggel bírtak.

A fennmaradt papiruszkönyvek nagy része a császárkor középső szakaszából származik. Legtöbbjük lejegyzője rendkívül magasan képzett lehetett, és figyelemre méltó pontosságra törekedett. A római törvények tiltották a birtoklásukat, és az elégetésüket rendelték el, ugyanez a szankció vonatkozott a jóskönyvekre is. Mindezzel azonban nem sikerült megakadályozni a további terjesztésüket.³⁰

Plinius ezután végigköveti azt a folyamatot, ahogy a mágia Perzsiából indulva, érintve a médekét, a babilóniaiakat, az asszírokat eljutott a görögökhöz. Ennek tanúbizonyságát adja Homérosz is, aki az *Iliászban* nem beszél a mágjáról, viszont az *Odüsszeusz bolyongásairól* szóló művében gyakorta olvashatunk a különböző mágikus tulajdonságokkal felruházott emberekről, ilyenek például *Kirké*,³¹ *Próteusz* vagy a *szirének*. A mágia ezután eljutott *Thesszáliába* is, ahol nagy tekintélyre tett szert.³² Elterjesztésében komoly szerepet játszott *Osztanész*, *Xerxész udvari mágusa*, aki elkísérte a királyt a görögök elleni háborúba, és eközben megismertette a mágiát a görögökkel. Csodálkozva említi meg Plinius, hogy még a híres filozófusok: *Püthagorasz*, *Empedoklész*, *Démokritosz* és *Platón* is tanultak a perzsa mágusoktól (XXX, 5–9).

---

²⁹ Ezekről megjelent összefoglaló munkák: Karl Preisendanz: *Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri*. Leipzig–München 1928–1931 (PGM). A mű második kiadása Albert Heinrichs gondozásában jelent meg (Stuttgart 1973–1974). Az indexeket tartalmazó 3. kötet Leipzig bombázásakor megsemmisült, néhány könyvtárban őriznek róla fénymásolatot; Richard Wünsch (ed.): *Inscriptiones Graecae II/III. Corpus Inscriptionum Atticarum: Appendix continens defixionum tabella sin Attica regione repertas*. Berlin 1897; Auguste Audollent (ed.): *Defixionum tabellae*. Paris 1904.

³⁰ Augustus számos jóskönyvet égettetett el, vö. Suetonius: *Augustus* 31, 1. Továbbá: Graf, Fritz: *A mágia a görög–római világban*. Gondolat Kiadó, Budapest 2009. 9–13.

³¹ *Medea and Circe*. In: Ogden, Daniel: *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds*. Oxford University Press 2002. 72–111.

³² Oliver Phillips: *The Witches' Thessaly*. In: *Magic and ritual in the ancient world*. Ed. by Paul Mireckie and Marvin Meyer. Leiden; Boston; Köln: Brill 2001. 378–385.

A mágia (*mageia*) a görögöknél a *magosz* mestersége volt. A *magosz* pap, vagy legalábbis a vallással kapcsolatos dolgok specialistája volt.³³ A fennmaradt források közül először Hérodotosz írt a perzsa *magoszokról*. Szerinte külön törzset vagy titkos társaságot alkottak, és a királyok áldozatbemutatásával, temetkezési rítusokkal, jóslással és álomfejtéssel foglalkoztak.³⁴ Xenophón, aki egy ideig Perzsiában teljesített szolgálatot, szintén az istenek tiszteletének szakértőiként jellemezte őket.³⁵ A görög gondolkodásban a mágia, mint sajátos terület különült el a vallási tradíciótól. Ezért sokkal szélesebb területet ölelt fel: magánjellegű vallási gyakorlatok egész sorát, bacchikus misztériumkultuszokat, tisztító és időjárásrítusokat, rontó varázslatokat, halottidézést.³⁶

A mágia a görögök után eljutott a zsidókhoz, a ciprusiakhoz, majd Itália, Gallia és Britannia népeihez. Galliában különösen virágzott, itt a druidák tevékenységét emeli ki Plinius. Bár mesterségük gyakorlását Tiberius császár betiltotta, a mágia ennek ellenére a távoli Britanniában mégis továbbélt (XXX, 11–13).

A mágia terjedésének hosszú folyamatát végigkövetve, érdekes módon Plinius nem beszél az egyiptomiakról. Holott régészeti leletek, fennmaradt papyrusok tömege tanúsítja, hogy az efféle praktikáknak milyen nagy szerepe volt az ókori Egyiptomban. Gyógyítás, megrontás, szerelem kikénszerítése vagy akár állatok elleni védelem egyaránt lehetett a varázslók célja. Az egyiptomiak azonban nemcsak az élők világában alkalmazták a varázslást, a múmiákat szintén amulettek tömege óvta a veszélyektől.³⁷

A mágia végül elterjedt az itáliai népek körében is.³⁸ Itáliáról beszélve Plinius ismét a XII táblás törvényekre hivatkozik, amelyek bizonyítékként szol-

---

³³ Bidet, Joseph–Cumont, Franz: *Les mages hellénisés*. Paris 1983.

³⁴ Hérodotosz VII. 43, 113 skk., 191 (áldozatok); I. 140 (temetkezési rítusok); I. 107 skk., 120, 128; VII. 19, 37 (álomfejtés).

³⁵ Xenophón: *Kürupaideia* VIII. 3. 11.

³⁶ Graf, Fritz: i.m. 21–31.

³⁷ Kákósy László: *Varázslás az ókori Egyiptomban*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.

³⁸ Dickie, Matthew W.: *Magic and magicians in the greco-roman world*. Routledge, London–New York 2001. 120–136. Továbbá: Marcel LeGlay: *Magie et sorcellerie à Rome au dernier siècle de la République*. In: *Mélanges Jacques Heurgon*. Paris 1977, 525–550; Raffaella Garosi: *Indagini sulla formazione del concetto di magia nella cultura romana*. In Paolo Xella (ed.): *Magia. Studi di storia delle religioni in memoria di R. Garosi*. Roma 1976. 13–93.

gálnak a mágia meglétére. Azonban a szerző koráig (Kr. u. 1. sz.) az irodalmi forrásokot tekintve Rómában csak meglepően későn jelentek meg a *magus* és *magia* terminusok. A kifejezések görög jövevényszavak.

A fennmaradt irodalomban először a Kr. e. 1. században tűnnek fel, Catullusnál³⁹ és Cicerónál. A kifejezések még mindkét szerzőnél a perzsákhoz kapcsolódnak. Cicerónál nem is jelent mást a *magus*, csak perzsa papot: a mágus „a bölcsék és tudósok egy neme a perzsáknál.”⁴⁰ Később pedig Vergilius³⁶ a 8. eclogában alkalmazta először a *magicus* jelzőt a mágikus rítusok, pontosabban a szerelmi mágia rítusainak megjelölésére.⁴¹

A mágikus praktikákból, rítusokból a rómaiak sok mindent átvettek, alkalmaztak, azt azonban büszkén jelenti ki Plinius, hogy a mágikus szertartásokban oly mértékben elterjedt borzalmas emberáldozatot a rómaiak betiltották.⁴² A császárkorról beszélve Nero császárt emeli ki – nem véletlenül –, aki számos mágikus kísérletet végzett, végül aztán még ő is felhagyott velük, ami Plinius szerint szintén azt bizonyítja, hogy mennyire csalárd mesterség a mágia (XXX, 15).⁴³

A kései császárkor irodalmából a mágiához kapcsolódik még Apuleius, a híres szónok és filozófus pere, akit azzal vádolták meg, hogy anyagi érdekből, mágikus üzemekkel kényszerítette házasságra a nála tíz évvel idősebb feleségét. Apuleius népes közönség előtt mondta el *Apológiáját* (Védőbeszédét), pontról pontra cáfolva meg a nevelésügyi vádakat, természettudományos és vallási érveket sorakoztatva fel.⁴⁴

A fent leírtak alapján, ha összevetjük a XXVIII. és a XXX. könyvet, azt láthatjuk, hogy Plinius különböző módon viszonyul a mágiához. A két könyv közti eltérés elsősorban abban nyilvánul meg, hogy amíg a XXX. könyvben megszorítás nélkül ellenzi a mágiát, addig a XXVIII. könyvben ambivalensen viszonyul hozzá. Saját véleményét többször is hangoztatja, miszerint a mágia a legcsalárdabb valamennyi mesterség között, ugyanakkor elismeri azt, hogy a mágikus praktikák mennyire népszerűek és elterjedtek, olykor hitelt is adva

---

³⁹ Catullus: 90. *carmen*.

⁴⁰ Cicero: *De divinatione* I, 46 (magyarul: Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged 2005. Ford.: Hoffmann Zsuzsanna).

⁴¹ Vergilius: 8. *ecloga* 66–69.

⁴² Dickie, Matthew W.: *Magic and magicians in the greco-roman world*. Routledge, London–New York 2001. 147–150.

⁴³ Mágia a római császárok korában. In: Kurt Seligmann: *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*. Bp., Kairosz Kiadó 1997. 67–69.

⁴⁴ Falus Róbert: *A római irodalom története*. Bp., Gondolat Kiadó 1970. 421–422.

egy állításoknak. Ezt a kettősséget a további könyvekben is megfigyelhetjük. Gyakran heves kritikában részesíti a mágusokat, akik lehetségesnek tartották például, hogy bizonyos kövekkel megakadályozzák a jégesőt, a sáskajárást, a részegséget (XXXII, 124). Más esetekben viszont Plinius maga is hitelt ad legalább ennyire képtelen állításoknak, mint például annak, hogy kecskevérrrel széttörhető a gyémánt (XXXVII, 59), vagy hogy egy kőfajtaival városokat és hajókat lehet elfoglalni (XXXVII, 135), továbbá több helyen említi, hogy a negyednapos láz esetén csakis a mágusok segíthetnek.

Jóllehet Plinius általánosságban ellenezte a mágiát és minden hozzá kapcsolódó eljárást, ugyanakkor tapasztalhatta elterjedtségét és népszerűségét, ez a tény mint a kor divatja, óhatatlanul befolyásolta az enciklopédista tudós szerzőt is. Plinius célja ugyanis az egész mű során az ismeretközlés volt, az életben felhasználható, praktikus tanácsok összegyűjtése, továbbhagyományozása, amelyekkel segítségére lehet embertársainak, még akkor is, ha azok valamilyen módon kapcsolatban álltak a mágiával.